

การอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนโดยชุมชนมีส่วนร่วม ตำบลหาดยาย อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร

Conservation Treatment of Lang Suan River by Participation Community
of Hat Yai Sub-district, Lang Suan District, Chumphon Province

สิทธิพร รอดปังหวาน* | sittiporn rodpangwan

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, ประเทศไทย;

Faculty of Humanities and Social Sciences Suratthani Rajabhat University, Thailand

*Corresponding author email: sittipornrodpanwan@gmail.com

Abstract

The objectives of this research were (1) to study the context of the Lang Suan River community amid social and environmental change, and (2) to develop community-based guidelines for the conservation and restoration of the Lang Suan River. A qualitative research methodology was employed, with an emphasis on participatory action research (PAR). The findings revealed that, in the past, Had Yai Subdistrict one of the subdistricts in Lang Suan District was rich in natural resources, and the residents lived a simple, traditional lifestyle. However, since the implementation of Thailand's National Economic and Social Development Plan in 1961, the area has undergone rapid material development. This transformation has led to changes in natural resources, traditions, culture, occupations, the local economy, and social values, resulting in various community problems, particularly the deterioration of the Lang Suan River, the community's main water source. To address these issues, the Lang Suan River Conservation Network was established as a community-based initiative. The conservation and restoration guidelines developed by the network focused on three key areas: (1) managing waste and sewage by promoting activities that prevent garbage, pollutants, and chemicals from entering the river; (2) preventing encroachment on riverbanks by restricting construction near the river and preserving tree lines along both sides; and (3) conserving aquatic species by prohibiting illegal fishing methods, including the use of toxins or fishing during spawning seasons. These three strategies were implemented

Received: Feb 13, 2025 Revised: Apr 28, 2025 Accepted: May 8, 2025

<https://doi.org/10.14456/husoaru.2025.9>

through five key measures: raising public awareness, prevention, suppression, restoration, and continuous monitoring. Additionally, a Conservation and Restoration Handbook was developed, containing information on the Lang Suan River community context, the Lang Suan River Conservation Network, and sustainable guidelines for long-term river preservation.

Keywords: Conservation, Participation, Lang Suan River

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบริบทชุมชนแม่น้ำหลังสวนในสถานการณ์เปลี่ยนแปลง และเพื่อกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน โดยชุมชนมีส่วนร่วม ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า ด้านบริบทชุมชน ตำบลหาดยาย เป็นตำบลหนึ่งของอำเภอหลังสวน แต่เดิมตำบลหาดยายอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติและชาวบ้านมีวิถีชีวิตแบบเรียบง่ายตามแบบดั้งเดิม แต่หลังจากประเทศไทยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ทำให้ตำบลหาดยาย ได้รับการพัฒนาด้านวัตถุมากขึ้น ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติ ประเพณี วัฒนธรรม อาชีพ เศรษฐกิจ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ เปลี่ยนแปลงไป ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนมีมากขึ้น โดยเฉพาะความเสื่อมโทรมของแม่น้ำหลังสวน อันเป็นแม่น้ำสายหลักของชุมชน ส่วนด้านแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนโดยชุมชนมีส่วนร่วม ชุมชนได้สร้างเครือข่ายขึ้นมาหนึ่งกลุ่ม คือ กลุ่มเครือข่ายการอนุรักษ์แม่น้ำหลังสวน ด้านกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน ดำเนินการใน 3 ลักษณะ คือ (1) การแก้ปัญหาการทิ้งขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลลงแม่น้ำ เน้นกิจกรรมเกี่ยวกับการไม่ทิ้งขยะมูลฝอย สิ่งปฏิกูล และสารเคมีลงในแม่น้ำ (2) ด้านการรื้อกล้าพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำ เน้นมิให้มีการสร้างสิ่งปลูกสร้างรื้อกล้าแม่น้ำ การรักษาแนวต้นไม้ไว้ตลอดสองฝั่งแม่น้ำ และ (3) ด้านการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เน้นมิให้ใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำผิดกฎหมายและการใช้ยาเบื่อ การจับสัตว์น้ำในช่วงวางไข่ ทั้ง 3 แนวทางได้กำหนดมาตรการ 5 ด้าน คือ การปลูกจิตสำนึกของประชาชน การป้องกัน การปราบปราม การฟื้นฟู และการตรวจสอบและติดตามผล ในส่วนการสร้างและเผยแพร่คู่มือแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน ได้สร้างคู่มือมีเนื้อหาเกี่ยวกับบริบทชุมชนแม่น้ำหลังสวน กลุ่มเครือข่ายการอนุรักษ์แม่น้ำหลังสวน และแนวทางการอนุรักษ์แม่น้ำหลังสวนสู่ความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การอนุรักษ์, การมีส่วนร่วม, แม่น้ำหลังสวน

บทนำ

“น้ำ” เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของโลก สิ่งมีชีวิตทุกชนิดต้องอาศัยน้ำในการดำรงชีวิต น้ำเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ โดยมีจำนวนมากถึง 3 ใน 4 ส่วนของพื้นโลก ถึงแม้ว่าจะมีน้ำจำนวนมากมหาศาลแต่การเพิ่มขึ้นของประชากรและการขยายตัวทางเศรษฐกิจทำให้มีความต้องการใช้น้ำมากขึ้น ประกอบกับการบุกรุกทำลายป่าต้นน้ำ ทำให้เกิดปัญหายภัยพิบัติทางธรรมชาติบ่อยครั้งและรุนแรงมากขึ้น รวมถึงการเพิ่มขึ้นของชุมชนเมือง และการขยายตัวของอุตสาหกรรม ส่งผลให้เกิดปัญหาด้านคุณภาพน้ำทวีความรุนแรงมากขึ้น (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2562) นอกจากนี้ ยังมีน้ำเสียหรือมลพิษทางน้ำเกิดขึ้นในหลายท้องที่ตามมาอีกด้วย นับเป็นวิกฤตการณ์เกี่ยวกับน้ำซึ่งปัจจุบันนี้เกิดขึ้นอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทุกภาคของประเทศไทยในสภาพค่อนข้างใกล้เคียงกันแทบทุกปี

สถานการณ์ปัจจุบันปัญหาน้ำเสียมีสาเหตุมาจากหลายปัจจัย (จิรพล พุ่มสกุล, 2557) ซึ่งพอจะแยกแหล่งของน้ำเสียได้ 5 แหล่ง ได้แก่ (1) น้ำเสียจากบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของคนที่อยู่รวมกันเป็นชุมชน (2) น้ำเสียจากการเกษตรกรรม (3) น้ำเสียจากอุตสาหกรรม (4) น้ำเสียจากภาคบริการ และ (5) น้ำเสียจากแหล่งอื่น ๆ จากสภาพดังกล่าวเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาน้ำเน่าเสีย บางพื้นที่อาจจะมีเพียงสาเหตุเดียวแต่ในบางพื้นที่อาจจะมีมาจากหลายสาเหตุ การแก้ไขปัญหาดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่กระทำได้ไม่ถนัดนัก

จังหวัดชุมพรถือเป็นจังหวัดหนึ่งของภาคใต้ที่มีความสำคัญมายาวนาน ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมจนถึงปัจจุบัน จังหวัดนี้มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำ ลำธาร ลุ่มน้ำใหญ่น้อย รวม 4 ลุ่มน้ำหลัก ประกอบด้วย (1) ลุ่มน้ำสาขาลองท่าตะเภา มีความยาวของลุ่มน้ำสาขาลองท่าตะเภา 182 กิโลเมตร (2) ลำน้ำรับร่อ มีความยาวประมาณ 72 กิโลเมตร (3) ลำน้ำท่าแซะ มีความยาวประมาณ 77 กิโลเมตร และ (4) ลุ่มน้ำสาขาลองหลังสวน มีความยาวประมาณ 100 กิโลเมตร (สำนักงานจังหวัดชุมพร, 2564)

แม่น้ำในอำเภอหลังสวน คือ แม่น้ำหลังสวน เป็นแม่น้ำที่สำคัญและเป็นแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม นั่นคือประเพณีแห่พระแข่งเรือขึ้นโขนชิงธง ที่มีมาอย่างยาวนานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ประมาณ พ.ศ. 2387 มีการสร้างวัดวาอารามมากมาย และได้มีการประกอบพิธีทำบุญแห่พระและลากพระ และมีการแข่งเรือยาวในแม่น้ำหลังสวนมีมา 180 ปีแล้ว (ฐานิศา

บุญจิตร และสุชาติ มีสมบัติ, 2554) ประมาณก่อนปี พ.ศ. 2520 แม่น้ำหลังสวนเป็นแหล่งน้ำที่อุดมไปด้วยสัตว์น้ำจำนวนมาก ชาวบ้านซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำหลังสวนได้ใช้ประโยชน์และมีวิถีชีวิตผูกพันกับแม่น้ำนี้มาตั้งแต่บรรพบุรุษ เห็นได้จากการใช้เป็นเส้นทางคมนาคม การประกอบอาชีพประมง ทำสวน ทำไร่ และใช้น้ำเพื่ออุปโภคบริโภคที่สืบต่อกันมา ยาวนาน แต่ภายหลังจากที่มีการตัดถนนเข้าไปในหมู่บ้าน บริเวณป่าต้นน้ำลำคลองต่าง ๆ ที่ไหลมารวมกันเป็นแม่น้ำหลังสวนถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว สถานการณ์ของแม่น้ำหลังสวนเริ่มมีปัญหามากขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่เกิดพายุซัด้า เมื่อปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา (สมหมาย เรืองธारा และคณะ; สทนากลุ่ม, 7 กรกฎาคม 2567) ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ ผลกระทบต่อสังคม และผลกระทบต่อประเพณีวัฒนธรรม ประกอบกับชาวบ้านบุกรุกทำลายป่าไม้เพื่อทำการเกษตรมากขึ้น ในที่สุดป่าไม้ในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำหลังสวนก็หมดไป นอกจากนี้การทำฟาร์มเลี้ยงสัตว์ที่ใกล้แม่น้ำลำคลอง การประกอบกิจการเกี่ยวกับอุตสาหกรรมขนาดเล็กต่าง ๆ การสร้างบ้านเรือน หมู่บ้านจัดสรรและตลาดรับซื้อทุเรียนลูกค้าเข้าไปบริเวณแม่น้ำลำคลองก่อให้เกิดน้ำเสีย และสิ่งปฏิกูลทิ้งลงในแม่น้ำลำคลองอย่างมากมาย สถานการณ์ปัญหาและการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านและชุมชนอย่างกว้างขวาง ซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ในปัจจุบัน

ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรดังกล่าว ความอยู่รอด และความสงบสุขของชุมชน เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบริบทชุมชนในสถานการณ์เปลี่ยนแปลง พร้อมกับกำหนดแนวทางอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนด้วยการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการรับรู้ และหาวิธีการประคับประคองให้การเป็นอยู่ การทำมาหากินแบบเดิมคงอยู่ต่อไป หรือไม่ให้ถูกทำลายและเกิดปัญหามากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน หากจะต้องปรับเปลี่ยนไปบ้าง จะต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับชุมชนและสภาพการณ์ มิใช่เปลี่ยนแปลงเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจของคนใดคนหนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อชุมชนเกิดการพัฒนายั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทชุมชนแม่น้ำหลังสวนในสถานการณ์เปลี่ยนแปลง
2. เพื่อกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนโดยชุมชนมีส่วนร่วม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการศึกษางานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และจัดเวทีชุมชน ทำการศึกษาในพื้นที่ตำบลหาดยาย อำเภอลำสนธิ จังหวัดฉะเชิงเทรา การเลือกพื้นที่ในการศึกษาใช้การเลือกแบบเจาะจง งานวิจัยครั้งนี้ใช้เวลาดำเนินการ 1 ปี ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2566 ถึงวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2567

2. แนวคิดการสำรวจและการสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำลำน้ำหลังสวน มี 8 ขั้นตอน (ถวิลวดี (เปรมชญา) ชนะวงศ์ และคณะ, 2556) คือ (1) เรียนรู้ชุมชนในอดีต (2) เรียนรู้ชุมชนในปัจจุบัน (3) เรียนรู้การสังเคราะห์สรุปความรู้ในเวทีแลกเปลี่ยน (4) เรียนรู้การสร้างจินตนาการถึงอนาคตของพื้นที่ชุ่มน้ำลำน้ำหลังสวน (5) กิจกรรมการพัฒนา (6) จำแนกประเด็นและจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรม (7) นำประเด็นที่เสนอมาถกเถียงกันในกลุ่มในเวที และ 8) ร่วมกันวิเคราะห์ สังเคราะห์และสรุปเป็นกรอบแนวทางการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำลำน้ำหลังสวน

3. การเก็บข้อมูล ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต การจัดกลุ่มสนทนาและการจัดเวทีชุมชน ข้อมูลที่ได้จากผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้บริหารหน่วยงานต่าง ๆ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำกลุ่มต่าง ๆ กลุ่มผู้สูงอายุ และบุคคลอื่น ๆ ที่มีความรู้เกี่ยวกับบริบทชุมชน สังคมวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ อาชีพ สภาพชุมชน และสภาพปัญหาพื้นที่ชุ่มน้ำลำน้ำหลังสวน สำหรับการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำลำน้ำหลังสวน มีการสำรวจกลุ่มและสร้างกลุ่มเครือข่ายการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำลำน้ำหลังสวน การประมวลสภาพปัญหาของพื้นที่ชุ่มน้ำลำน้ำหลังสวนด้วยการสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มและการจัดเวทีชุมชน

4. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และตรวจสอบข้อมูลโดยใช้เทคนิคสามเส้า คือ การสัมภาษณ์ การสังเกต และการอ้างอิงจากเอกสาร โดยนำข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิเกี่ยวกับบริบทชุมชนของพื้นที่ชุ่มน้ำลำน้ำหลังสวน จัดจำแนกข้อมูลเป็นหมวดหมู่และจำแนกในระดับเหตุการณ์ บรรยายผลการวิเคราะห์ข้อมูลโดยสรุปและเรียงเรียงในแต่ละประเด็นของหัวข้อที่ศึกษา ส่วนการสังเคราะห์ข้อมูลนั้น ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาวิเคราะห์และการสัมภาษณ์ออกมาเป็นภาพรวมให้เห็นถึงบริบทของชุมชน โดยข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ดังกล่าวจะต้องได้รับการตรวจสอบจากชุมชน

5. สรุปผลการวิจัย ข้อมูลที่ได้จากการดำเนินการวิจัยด้วยการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ และข้อมูลปฐมภูมิโดยการสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนากลุ่ม การจัดเวทีชุมชน ที่ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นความรู้ จำแนกเป็นกลุ่มเนื้อหา เพื่อตอบคำถามการวิจัยหรือตอบวัตถุประสงค์ แล้วนำเสนอเป็นรายงานของการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

1. บริบทชุมชนแม่น้ำหลังสวนในภาวะการเปลี่ยนแปลง

1.1 สภาพทั่วไปของตำบลหาดยาย

ตำบลหาดยาย เป็นตำบลหนึ่งที่อยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอหลังสวน ห่างจากอำเภอหลังสวน 8 กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดชุมพร 75 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 121.38 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 75,863.78 ไร่ ทิศเหนือติดต่อกับตำบลวังตะกอก อำเภอหลังสวน ทิศใต้ติดต่อกับตำบลบ้านควน อำเภอหลังสวน ทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลท่ามะปลา อำเภอหลังสวน ทิศตะวันตกติดต่อกับตำบลปังหวาน อำเภอพะโต๊ะ เขตการปกครองแบ่งออกเป็น 13 หมู่บ้าน ด้านลักษณะทางธรณีของพื้นที่ตำบลหาดยาย ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ค้อยข้างสูงสลับภูเขาและป่าไม้ ตำบลหาดยาย มีประชากรตามทะเบียนราษฎร (พ.ศ. 2564) มีทั้งสิ้น 6,856 คน มีสถานศึกษา คือ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จำนวน 4 แห่ง โรงเรียนก่อนประถมศึกษาถึงระดับประถมศึกษา 2 แห่ง โรงเรียนก่อนประถมศึกษาระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนต้น 2 แห่ง ด้านการสาธารณสุข มีโรงพยาบาล 2 แห่ง คือ สถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติ 60 พรรษา นวมินทราชินี 1 แห่ง และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านในกริม 1 แห่ง

ชุมชนบ้านหาดยาย เริ่มเป็นชุมชนเมื่อ พ.ศ. 2362 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยได้สร้างวัดหาดยายหรือวัดหาดสำราญขึ้นมา ชื่อตำบลหาดยาย มาจากคำว่า “หาดแม่ยาย” ชาวบ้านเล่าว่า มาจากนิยาย “ตาม่องล่าย” ได้กล่าวว่า มีครอบครัวหนึ่ง ยกขบวนแห่ขันหมากไปสู่ขอเจ้าสาว เจ้าบ่าวได้นั่งเรือล่อทวนน้ำแม่น้ำหลังสวนเพื่อไปบ้านเจ้าสาวในเขตอำเภอพะโต๊ะ แต่เกิดเรือล่มกลางทางก่อนถึงบ้านเจ้าสาว ทำให้ผู้คนที่อยู่บนเรือจมน้ำตาย และมีอยู่คนหนึ่งเป็นแม่ครัวใหญ่ คนสมัยนั้นเรียก “แม่ครัวช่างแกง” ลอยมาติดกลายเป็นหินอยู่ที่หาดทราย จึงเรียกบริเวณนี้ว่า หาดแม่ยายช่างแกง อีกประเด็นหนึ่งชาวบ้านเล่าว่า แต่เดิมตั้งแต่หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 4 และหมู่ที่ 5 เป็นพื้นที่ที่มีหาดทรายขนาดใหญ่ ดังนั้น พื้นที่

บริเวณนี้จึงเรียกว่า “หาดทราย” ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งตำบลของอำเภอหลังสวน ซึ่งมีอยู่ 2 ตำบลที่มีความพ้องเสียงกัน คือ ตำบลแหลมทราย กับตำบลหาดทราย และด้วยเหตุนี้อาจจะมีการเปลี่ยนชื่อตำบลหาดทรายให้สอดคล้องกับนิยายของตาม่องล่าย เกี่ยวกับแม่ยายช่างแกง จึงกลายมาเป็นหาดแม่ยายและกร่อนให้สั้นลงกลายเป็นหาดยายจนถึงปัจจุบัน ไม่มีผู้ใดวินิจฉัยไว้อย่างชัด

ยุคหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติใช้พัฒนาประเทศ คือเริ่มฉบับที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2504 สภาพของชุมชนในตำบลหาดยายได้เติบโตขึ้น เนื่องจากอุตสาหกรรมป่าไม้ มีทั้งบริษัทขอสัมปทานป่าไม้และการทำไม้เถื่อน จากการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ดังกล่าวทำให้ชาวบ้านใช้ไม้ส่วนหนึ่งก่อสร้างบ้านเรือนของตัวเองขึ้นทดแทนบ้านเรือนแบบเก่าอันเป็นเรือนเครื่องผูกและเรือนเครื่องสับ บ้านเรือนใหม่ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นจะเป็นบ้าน 2 ชั้น สำหรับชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงทำสวน ทำไร่ หาของป่า หาปลาในแม่น้ำหลังสวนและปลูกพืชต่าง ๆ ในลักษณะสวนสมรม ผลผลิตจากการทำการเกษตรดังกล่าวส่วนใหญ่ใช้ในครัวเรือนและแลกเปลี่ยนกันภายในหมู่บ้าน ที่เหลือก็นำไปขายที่ตลาดหลังสวน สภาพสังคมโดยส่วนรวมของตำบลหาดยาย จึงเป็นสังคมแบบเดิมซึ่งพึ่งพาภายนอกน้อยมาก

ประมาณปี พ.ศ. 2515 - 2519 อันเป็นช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 ถนนหนทางในหมู่บ้านซึ่งแต่เดิมเป็นทางเดินเท้าลัดเลาะจากชุมชนไปอีกชุมชน ได้พัฒนาเป็นถนนลูกรังจากเงินพัฒนาตามระบบเงินผันของรัฐบาล ทำให้มีการนำพาหนะต่าง ๆ เข้ามาใช้เพื่อความสะดวก เช่น รถจักรยาน รถจักรยานยนต์ สำหรับรถยนต์ยังมีน้อย ขณะเดียวกันชาวบ้านต่างก็มีวิทยุ โทรทัศน์ และเครื่องใช้ไฟฟ้า เข้ามาใช้ในครอบครัวมากขึ้น ซึ่งการใช้ไฟฟ้าในช่วงนั้นโดยการปั่นไฟและใช้หม้อแบตเตอรี่ สำหรับไฟฟ้าส่วนภูมิภาคได้เข้ามาในตำบลหาดยายเกือบทุกหมู่บ้านเพื่อให้ประชาชนได้ใช้อยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2530 ความเปลี่ยนแปลงของตำบลหาดยายเป็นไปอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา มีการตัดถนนเชื่อมต่อหมู่บ้านทุกหมู่บ้าน มีไฟฟ้าเข้าถึงทุกเส้นทาง ทำให้ผู้คนจากภายนอกเข้าไปตั้งหลักแหล่งหนาแน่นมากขึ้น มีการบุกรุกป่าไม้ ทำลายทรัพยากรทั้งทางน้ำและบนบก ส่งผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ มากมายจนถึงปัจจุบัน

1.2 สังคมวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ

สังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ตำบลหาดยาย ประกอบด้วย กลุ่มคนที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ 2 กลุ่มหลัก คือ ชาวไทยพุทธและชาวไทยเชื้อสายจีน นอกจากนี้

ยังมีประชากรแฝงเป็นลูกจ้างที่เป็นชาวไทยอีสาน ชาวลาว และชาวพม่าอีกจำนวนหนึ่ง จากสภาพดังกล่าว สังคมและวัฒนธรรมของชาวตำบลหาดยาย จึงเป็นลักษณะผสมกลมกลืน แต่ก็มีส่วนที่แตกต่างกันอยู่บ้าง โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางประเพณีของกลุ่มชาวไทยพุทธและชาวไทยเชื้อสายจีน ในด้านสภาพครอบครัวแต่เดิมเป็นครอบครัวขยาย สังคมครอบครัวของชาวบ้านให้ความสำคัญกับผู้อาวุโส คำชี้แนะของผู้อาวุโสจึงเป็นสิ่งที่ต้องตระหนักและต้องปฏิบัติตามผู้อาวุโส จึงมีความสำคัญยิ่งในการหล่อหลอมสมาชิกในครอบครัวและชุมชน ทั้งด้านการเรียนรู้การทำงาน และการปรับใช้กับการดำรงชีวิตให้มีความมั่นคงและมีความสุข แต่ภายหลังจากที่มีการพัฒนาประเทศโดยให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจ การศึกษาที่บ้าน วัด และชุมชน เปลี่ยนแปลงเป็นการศึกษาเล่าเรียนแบบปัจจุบัน จากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ผู้คนในชุมชนอพยพไปทำมาหากินในเมืองและต่างถิ่น สภาพเช่นนี้ ทำให้ระบบครอบครัว ชุมชนและสังคม ซึ่งเคยมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นได้คลี่คลายลง ความผูกพันกับวัดและชุมชนอันเป็นถิ่นฐานบ้านเกิดรวมทั้งการยึดมั่นในประเพณี ความกตัญญู รู้คุณอันเป็นวัฒนธรรมที่ดั่งามเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะเสื่อมถอยลง

สำหรับประเพณีในตำบลหาดยาย มีประเพณีของกลุ่มชาวไทยพุทธที่ยึดถือ และปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน ซึ่งไม่แตกต่างจากประเพณีของชาวไทยพุทธในพื้นที่อื่น ๆ ของภาคใต้ ได้แก่ ประเพณีการออกพัฒนหรือลงแรง (ประเพณีการออกพัฒนเป็นประเพณีท้องถิ่นบางแห่งเรียกว่า “การขอแรง” “เอาแรง” หรือ “การลงแขก” ปฏิบัติแพร่หลายทั่วไปในตำบลหาดยาย แต่ข้อปฏิบัติอาจแตกต่างไปจากที่อื่นบ้าง เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การทำงานเป็นงานในไร่ นา สวนหรืองานที่บ้านเพื่อให้งานนั้นเสร็จเร็วขึ้น โดยแต่ละบ้านผลัดเปลี่ยนกันไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะครบงานของคนที่อยู่ในกลุ่ม หากบ้านใดที่ลงแรงหลายวันงานก็จะเสร็จและหากไปลงแรงบ้านอื่นน้อยกว่าก็จะ “ติดแรง” บ้านอื่นเอาไว้ก่อน เมื่อไหร่มีงานก็จะไปปลดแรงที่เหลือ การออกพัฒนหรือการลงแรงต้องจัดเตรียมอาหารหรือคดข้าวห่อไปกินเอง สำหรับงาน “ออกปากหรือบอกวาน” จะแตกต่างไปจากงานออกพัฒนหรือลงแรง การออกปากเจ้าของงานต้องเป็นผู้เลี้ยงอาหารให้กับผู้ที่มาช่วยงาน จะเป็นกลุ่มใหญ่หรือกลุ่มเล็กขึ้นอยู่กับงานที่จะออกปาก การทำงานจะไม่ติดวันหรือติดแรงกันเพราะใช้หนึ่งวันหรือไม่ถึงวัน) ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีวันขึ้นปีใหม่ ประเพณีจบกปี-จบกเดือน ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีรับส่งตายาย ประเพณีลากพระ ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีการบวช ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีงานศพ

ในส่วนของความเชื่อ ชาวหาดยายมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ผีसाงและเทวดา ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น ผีบรรพบุรุษ พ่อตาเจ้าที่ ผีจอมปลวก เทวดาประจำภูเขา ต้นไม้ ถ้า เทวดาประจำแม่น้ำ เป็นต้น ในส่วนของความเชื่อทางไสยศาสตร์ ได้แก่ เมตตามหานิยมเครื่องรางของขลัง เสน่ห์ยาแฝด ส่วนที่เกี่ยวกับเมตตามหานิยมส่วนใหญ่เกิดจากการปลุกเสกคาถา เช่น น้ำมันปลุกเสก ขี้ผึ้งสีปาก แป้งทาหน้า เป็นต้น ส่วนเครื่องรางของขลังมีความเชื่อว่าจะช่วยให้อยู่อย่างคงกระพันหรือเกิดลาภผลและแคล้วคลาดจากอันตรายต่าง ๆ ได้แก่ พระเครื่อง ผ้ายันต์ ตะกรุด พิสตร ลูกประคำ ลายสัก ลูกอม เขี้ยวหมูตัน เป็นต้น

1.3 ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ

ตำบลหาดยาย เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่เลี้ยงตัวเองด้วยการทำไร่ ทำนามาตั้งแต่อดีต รวมถึงประกอบอาชีพการประมง ปลุกพืชผักต่าง ๆ เลี้ยงสัตว์ การทำสวนแบบสมรม คือ ปลุกผลไม้ทุกอย่างในพื้นที่เดียวกัน แต่ปัจจุบันชาวบ้านเลิกทำนา เปลี่ยนเป็นสวนปาล์มน้ำมัน พื้นที่ทำไร่กลายเป็นสวนทุเรียน สวนผลไม้ หรือใช้ประโยชน์อื่น ๆ ความสำคัญของที่ดินมีผลต่อสังคมและเศรษฐกิจอย่างยิ่ง แต่เดิมเป็นการจับจองพื้นที่ ปัจจุบันการถือครองที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์กระทำกันอย่างรัดกุมทางด้านกฎหมาย การใช้ที่ดินของชาวหาดยายปัจจุบันเปลี่ยนไปจากเดิมเป็นอันมาก ที่ดินซึ่งเคยเป็นนาข้าว รวมทั้งพื้นที่ราบต่ำ พื้นที่ป่าพรุบางแห่งเปลี่ยนแปลงเป็นสวนปาล์มน้ำมัน หรือชุดบ่อเลี้ยงปลา บางพื้นที่โดยเฉพาะที่อยู่ติดถนนมีการถมดินให้มีระดับสูงขึ้นเพื่อใช้สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยหรือเป็นแหล่งประกอบการต่าง ๆ การที่สภาพของการใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงนี้เองได้ทำให้การผลิตยังชีพในครอบครัวได้เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อการค้าหรือการพาณิชย์อย่างสมบูรณ์ ผลผลิตทางการเกษตรปัจจุบันชาวบ้านเริ่มนิยมในการทำสวนทุเรียนมากขึ้นและใช้สารเคมีในการดูแลรักษาต้นทุเรียน ซึ่งส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำอย่างมากมาย

1.4 ด้านการเมืองการปกครอง

ในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าให้เปลี่ยนแปลงการปกครองทั่วราชอาณาจักรเป็นระบอบมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2452 โดยปฏิรูปการปกครองทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น การปกครองของอำเภอหลังสวน ซึ่งเป็นลักษณะการบริหารราชการส่วนภูมิภาคและการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นขึ้นตรงต่อจังหวัดชุมพร ในอำเภอมีนายอำเภอเป็นหัวหน้า ในส่วนของตำบลและหมู่บ้านซึ่งจัดตั้งตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457

มีกำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้า ทั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ที่ได้รับเลือกจากราษฎรในตำบลและหมู่บ้าน แต่เดิมบุคคลที่จะมาเป็นกำนันต้องมีคุณสมบัติ คือ ซื่อสัตย์ มีความเสียสละตรงไปตรงมา และมีความเมตตากรุณาสูง กำนันและผู้ใหญ่บ้านในสมัยเก่า จึงเป็นผู้ที่ได้รับการเคารพนับถือ รัก ศรัทธา จากประชาชนเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุดังกล่าว ทั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านในสมัยเก่าจึงเป็นผู้มีอำนาจ ซึ่งเป็นอำนาจที่มาจากความดีนั่นเอง การปกครองในระบบนี้จึงเป็นระบบอุปถัมภ์ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสูง ตำบลหาดยายในปัจจุบัน แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 13 หมู่บ้าน ประกอบด้วย หมู่ที่ 1 บ้านทุ่งตาชุม หมู่ที่ 2 บ้านเขี้ยวยาหมู หมู่ที่ 3 บ้านทุ่งต้นยาง หมู่ที่ 4 บ้านหาดยาย หมู่ที่ 5 บ้านหัวหิน หมู่ที่ 6 บ้านแหลมปาย หมู่ที่ 7 บ้านวังพรหม หมู่ที่ 8 บ้านโนกริม หมู่ที่ 9 บ้านโนหวาง หมู่ที่ 10 บ้านชุมแสง หมู่ที่ 11 บ้านทองจันทร์ หมู่ที่ 12 บ้านพรรณราย และหมู่ที่ 13 บ้านห้วยทรายขาว สภาพการปกครองในปัจจุบันของตำบลหาดยาย ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมไปอย่างมาก ระบบอุปถัมภ์ที่มีมายาวนาน ซึ่งกำนันและผู้ใหญ่บ้านปกครองลูกบ้านเป็นส่วนหนึ่งของระบบ มีบทบาทน้อยลง ปัจจุบันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทมากขึ้น

1.5 สภาพชุมชน

ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวหาดยายได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก เมื่อประมาณก่อนปี พ.ศ. 2500 มีชาวบ้านอาศัยอยู่ไม่กี่ครัวเรือน แล้วค่อย ๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อมีการแต่งงานแล้วขยายครอบครัวอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ มากขึ้น แต่เดิมการพัฒนาหมู่บ้านก็ช่วยกันทำไม่ต้องจ้างแรงงาน การทำไร่ ทำนา ทำสวนใช้วิธีการออกพัฒนาหรือลงแรง ความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้นมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน อยู่ดีมีสุข ค่าใช้จ่ายน้อย ในอดีตคนในชุมชนส่วนใหญ่มีนิสัยชอบแบ่งปัน แต่เมื่อสังคมทุนนิยมเข้ามาทำให้เกิดความห่างเหินของผู้คนขาดความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยเฉพาะเมื่อนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเจริญ โดยมองข้ามความสำคัญของคน ปัจจุบันความเป็นอยู่ของชาวบ้านโดยทั่วไป สะดวกสบายกว่าเดิมมาก มีถนนหนทาง การคมนาคมสะดวก มีไฟฟ้า ประปา มีเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมาย แต่ค่าใช้จ่ายสูงขึ้น การประกอบอาชีพเฉพาะภายในหมู่บ้านไม่เพียงพอจึงต้องออกไปประกอบอาชีพนอกพื้นที่ เป็นลูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมบ้าง รับราชการบ้างและงานอื่น ๆ ตามความรู้ความสามารถของแต่ละคน ผู้สูงอายุจะอยู่กับบ้านประกอบอาชีพทำสวน จับปลา ปลูกผักสวนครัว เป็นต้น

1.6 สภาพปัญหาแม่น้ำหลังสวน

จากการสำรวจปัญหาแม่น้ำหลังสวนเบื้องต้น ปัจจุบันพบว่ามีปัญหาหลายประการ (วรพงษ์ รอดนาโพธิ์ และคณะ, สนทนากลุ่ม, 4 กรกฎาคม 2567) ดังนี้

1.6.1 ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ริมแม่น้ำและลำคลอง โดยการทำลายทรัพยากรพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ริมแม่น้ำและลำคลอง เพื่อทำสวนปาล์มน้ำมัน สวนยางพารา สวนทุเรียนและสวนมังคุด ส่งผลให้เกิดตลิ่งพัง พันธุ์ไม้ที่ปลูกไม่สามารถป้องกันการพังทลายของดินได้ ทำให้แม่น้ำและลำคลองตื้นเขิน การปลูกพืชดังกล่าว มีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมี ส่งผลกระทบต่อแม่น้ำหลังสวน ปัญหานี้เกิดขึ้นตลอดแม่น้ำและลำคลอง

1.6.2 ปัญหาตลิ่งพัง ซึ่งมีทั้งที่เกิดโดยธรรมชาติในฤดูน้ำหลากและเกิดโดยมนุษย์ทั้งที่เจตนาและรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น การบุกรุกพื้นที่ริมแม่น้ำและลำคลอง การแผ้วถางป่าและ ทำลายต้นไม้ริมแม่น้ำและลำคลอง

1.6.3 ปัญหาแม่น้ำและลำคลองตื้นเขิน ปัญหานี้เกิดขึ้นทั้งจากธรรมชาติและการกระทำของมนุษย์ คือ โดยธรรมชาติเมื่อฤดูน้ำหลากได้ชะล้างหน้าดินลงไปทับถมในแม่น้ำและลำคลอง เมื่อเข้าสู่ฤดูแล้งทำให้แม่น้ำตื้นเขิน มีการสร้างเขื่อนหรือสร้างฝายกักเก็บน้ำในลำคลองย่อย ๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำหลังสวน ซึ่งทำให้ปิดทางไหลของน้ำและทำให้ตะกอนไหลผ่านไม่ได้ จึงเกิดการทับถมจนทำให้ลำคลองตื้นเขิน

1.6.4 ปัญหาน้ำเน่าเสียจากขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล รวมถึงการปล่อยน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม โดยไม่ผ่านการบำบัดน้ำเสีย อีกทั้งอาคารบ้านเรือนที่สร้างติดแม่น้ำทิ้งสิ่งปฏิกูล ขยะมูลฝอย น้ำเสียจากครัวเรือนลงสู่แม่น้ำและลำคลอง

1.6.5 ปัญหาการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำและลำคลอง ประชาชนที่อยู่ใกล้แม่น้ำได้รับผลกระทบจากการใช้น้ำในแม่น้ำและลำคลอง ทั้งการอุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตรกรรม เนื่องจากคุณภาพน้ำในแม่น้ำและลำคลองมีคุณภาพน้ำในบางฤดูอยู่ในเกณฑ์ต่ำ ประกอบกับมีการระบายน้ำเสียจากกิจกรรมต่าง ๆ ลงสู่แม่น้ำและลำคลองโดยตรง

1.6.6 ปัญหาการขาดการดูแลรักษาทั้งจากหน่วยงานภาครัฐที่รับผิดชอบและประชาชนผู้ใช้ประโยชน์ ทำให้สิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ทั้งซากพืช ซากสัตว์ คราบน้ำมัน ขยะพลาสติก น้ำเสีย สารเคมี ฯลฯ ถูกทิ้งลงในแม่น้ำและลำคลอง ทำให้แม่น้ำและลำคลองเสื่อมโทรมและกำลังทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบไม่มีแผนการดำเนินงาน การแก้ไขปัญหหรือป้องกันที่เป็นรูปธรรม ไม่ได้ดำเนินการต่อเนื่องจริงจังหรือไม่ได้ร่วมกันดำเนินการใน

ลักษณะภาคีเครือข่ายต่างคนต่างทำ ไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่แท้จริง ปัญหาเหล่านี้จึงส่งผลกระทบต่อแม่น้ำและลำคลองตลอดจนทรัพยากรสัตว์น้ำ

1.6.7 ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรในแม่น้ำและลำคลอง เกิดจากความต้องการของมนุษย์ที่จะนำทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับตนเองโดยไม่คำนึงถึงความปลอดภัยหรือการรักษาสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำและลำคลอง ก่อสร้างอาคารบ้านเรือนรुक้าไปในเขตแม่น้ำและลำคลอง นอกจากนี้การทำการเกษตรริมฝั่งแม่น้ำและลำคลองไม่ได้กันพื้นที่ริมฝั่งไว้เป็นที่ยู่อาศัยและวางไข่ของสัตว์น้ำ ส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำลดลง บางชนิดสูญพันธุ์

1.6.8 ปัญหาน้ำแห้งและปัญหาน้ำมาก ในฤดูแล้งน้ำในแม่น้ำและลำคลองลดปริมาณลงมากเนื่องจากน้ำจากต้นแม่น้ำไหลมาในปริมาณน้อย เกิดจากการทำลายป่าไม้ต้นน้ำและมีน้ำในปริมาณมากในฤดูน้ำหลาก เนื่องจากมีฝนตกและไหลลงสู่แม่น้ำและลำคลองอย่างรวดเร็ว เพราะไม่มีป่าไม้คอยชะน้ำหรือชะลอการไหลของน้ำ ทำให้น้ำไหลเร็วและแรง เกิดการชะล้างหน้าดินลงไปทับถมในแม่น้ำและลำคลอง ยิ่งส่งผลให้แม่น้ำและลำคลองตื้นเขินในฤดูแล้ง

1.6.9 ปัญหาการใช้เครื่องมือจับปลาผิดกฎหมาย ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมงหรือการออกหาปลาเพื่อเลี้ยงชีพ ใช้เครื่องมือในการจับสัตว์น้ำที่ไม่ถูกต้อง เช่น การใช้ยาเบื่อกุ้ง และเครื่องไฟฟ้าช็อตปลา เครื่องมือเหล่านี้ล้วนทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลให้สัตว์น้ำในแม่น้ำและลำคลองลดจำนวนลง

จากสภาพปัญหาต่าง ๆ ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรน้ำที่ล้วนแต่มีประโยชน์กับทุกสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะผู้คนริมฝั่งแม่น้ำหลังสวนที่ต้องดำรงชีวิตอยู่กับแม่น้ำเปรียบเสมือนเส้นเลือดที่คอยหล่อเลี้ยงให้ชีวิตอยู่รอดได้ ทั้งในเรื่องการทำมาหากิน การทำเกษตร การอุปโภคบริโภค ฯลฯ ดังนั้น หากแม่น้ำต้องประสบกับปัญหาดังกล่าวย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนอย่างแน่นอน

2. แนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน โดยชุมชนมีส่วนร่วม

ก่อนที่จะก้าวไปสู่การกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน โดยชุมชนมีส่วนร่วม ผู้วิจัยกล่าวถึงสิ่งที่เป็นพื้นฐานสำคัญอันจะนำไปสู่การกำหนดร่างแนวทางดังกล่าว คือ กลุ่มเครือข่ายชุมชนในพื้นที่ตำบลหาดยาย และการสร้างเครือข่ายชุมชน ทั้งสองประการนี้มีส่วนช่วยอย่างสำคัญให้นำไปสู่แนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน

ประการแรก การสำรวจกลุ่มเครือข่ายชุมชน พบว่า ชุมชนได้พยายามแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยการตั้งกลุ่มในชุมชนตำบลหาดยายมีกลุ่มเครือข่ายชุมชน จำนวน 15 กลุ่ม ได้แก่ (1) กลุ่มเพาะเห็ดฟาง (2) กลุ่มแม่บ้านหาดยาย (3) กลุ่ม อสม. (4) กลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติ (5) กลุ่มพัฒนาคุณภาพผิงคุดทุเรียน (6) กลุ่มการทำปุ๋ยชีวภาพ (7) กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน (8) กลุ่มการทำไม้กวาดดอกอ้อ (9) กลุ่มทำสวนทุเรียน (10) กลุ่มอาชีพประมง (11) กลุ่มทำสวนผิงคุด (12) กลุ่มเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นบ้าน (13) กลุ่มฉาปนกิจสงเคราะห์ (14) กลุ่มล่องแพ แลหวัน และ (15) กลุ่มหาดยายสามัคคี กลุ่มทั้งหมดมีทั้งที่รวมตัวกันอย่างเข้มแข็งและรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ

ประการที่สอง การสร้างเครือข่ายชุมชน ภายหลังจากการสำรวจกลุ่มเครือข่ายชุมชนในตำบลหาดยายแล้ว ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างกลุ่มเครือข่ายชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน จำนวน 40 คน โดยมีนายเจริญศักดิ์ ฉิมสะอาด เป็นประธานกลุ่ม ต่อมาได้จัดประชุมกลุ่ม (เวทีแลกเปลี่ยน) เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วม ผลจากการประชุมทำให้ทราบสภาพปัญหาที่สอดคล้องจากการที่นักวิจัยลงพื้นที่ศึกษาบริบทชุมชนเบื้องต้นตรงกัน 9 ปัญหาของแม่น้ำหลังสวน จากปัญหาดังกล่าว ที่ประชุมได้ร่วมสรุปปัญหาที่ต้องดำเนินการแก้ไขอย่างเร่งด่วนได้ 3 ปัญหา คือ (1) ปัญหาการทิ้งขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลลงแม่น้ำ (2) ปัญหาการรुकล้ำพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำ (3) ปัญหาการใช้เครื่องมือจับปลาผิดกฎหมายและการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ

ผลจากการประชุมดังกล่าว ที่ประชุมได้ร่วมกันกำหนดร่างแนวทาง มาตรการ และการสร้างคู่มือ ดังนี้

2.1 แนวทางการอนุรักษ์

2.1.1 แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนเพื่อแก้ปัญหาการทิ้งขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลลงแม่น้ำ มีกิจกรรม คือ (1) ประชาชนควรให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์แหล่งน้ำ โดยไม่ทิ้งขยะมูลฝอย สิ่งปฏิกูลหรือสารเคมีลงแหล่งน้ำรวมทั้งใช้น้ำอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ (2) ประชาชนในชุมชนลดการใช้โฟมหรือพลาสติก ควรเลือกสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ที่ไม่ทำลายแหล่งน้ำหรือลดการตกค้างในแหล่งน้ำ (3) ประชาชนในชุมชนต้องเป็นตัวอย่างที่ดีในการไม่ทิ้งขยะ สิ่งปฏิกูลและของเสียลงในแม่น้ำลำคลอง (4) การป้องกันการปล่อยน้ำเสียลงสู่แม่น้ำลำคลอง (5) การกำจัดขยะและสิ่งปฏิกูลจากครัวเรือนและสถานประกอบการ (6) การสร้างมาตรการและแรงจูงใจเพื่อให้เกิดความร่วมมือจากทุกฝ่าย ทั้งจาก

ชุมชนและผู้ประกอบการ (7) การรณรงค์และสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนเฝ้าระวังในการลักลอบทิ้งขยะ (8) ช่วยกันสอดส่องดูแล แนะนำ ตักเตือน ผู้ที่ทิ้งขยะของเสียลงในแม่น้ำลำคลอง (9) มีแผนการส่งเสริมสุขภาพ และสาธารณสุขชุมชนที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพน้ำ (10) มีแผนในการซ่อมแซม ปรับปรุงและก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานในบริเวณแม่น้ำลำคลอง ให้มีประสิทธิภาพดีและใช้งานได้อย่างเต็มศักยภาพ (11) การขุดลอก กำจัดวัชพืชและสิ่งกีดขวางทางน้ำ มีการแบ่งและกันน้ำหรือเขื่อนเป็นช่วง ๆ เพื่อให้น้ำสามารถไหลได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ (12) ดำเนินงานร่วมกับหน่วยงานด้านกฎหมายเพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกแม่น้ำลำคลอง (13) ชุมชนควรมาร่วมกันสร้างกลุ่มเครือข่าย อนุรักษ์แม่น้ำหลังสวนอย่างจริงจัง เพื่อร่วมมือกันดูแลและอนุรักษ์แม่น้ำหลังสวน

2.1.2 แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูการรุกรานพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำ มีกิจกรรม คือ (1) รณรงค์การถมที่ที่เป็นพื้นที่รับน้ำและการครอบครองพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำ (2) สร้างมาตรการการสร้างสิ่งปลูกสร้างล่งลำแม่น้ำ เช่น ที่พัก อาคารบ้านเรือนคอนกรีต และการถมที่ดิน (3) เก็บรักษาแนวต้นไม้ไว้ตลอดสองฝั่งแม่น้ำให้มีความหนาแน่นสมบูรณ์ (4) การทำแนวอนุรักษ์ดินและน้ำในพื้นที่ลาดชัน

2.1.3 แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุ์สัตว์น้ำ มีกิจกรรม คือ (1) รณรงค์ปลูกจิตสำนึกให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ (2) เฝ้าระวังในการใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำผิดกฎหมายและการใช้ยาเบื่อ (3) สร้างมาตรการห้ามจับสัตว์น้ำในช่วงวางไข่

เมื่อได้ร่างแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว กลุ่มเครือข่ายได้ร่วมกันกำหนดมาตรการในการดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน

2.2 มาตรการในการอนุรักษ์

2.2.1 มาตรการด้านการปลูกจิตสำนึกของประชาชน คือ (1) ประชาสัมพันธ์เน้นหนักให้ประชาชนเห็นถึงความสำคัญ เกิดความรัก ห่วงแหน และเห็นคุณค่าของแม่น้ำลำคลอง (2) จัดให้มีการประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้นำท้องถิ่นและกลุ่มประชาชนในชุมชน ให้เข้าถึงนโยบายและแนวทางในการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน (3) ปลูกฝังค่านิยมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน ให้กับเด็กและเยาวชนทั้งในและนอกโรงเรียน (4) สร้างจิตสำนึกให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการป้องกัน ปรามปราม และฟื้นฟูสภาพ

แม่น้ำลำคลองให้คงความสมดุลตามธรรมชาติอย่างยั่งยืน (5) จัดโครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ ในการจัดการขยะมูลฝอยในชุมชน

2.2.2 มาตรการด้านการป้องกัน คือ (1) มอบหมายให้กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์แม่น้ำหลังสวน วางแผนปฏิบัติงานร่วมกับชุมชน หน่วยงานภาครัฐเพื่อป้องกันปัญหาปัญหาการทิ้งขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลลงแม่น้ำ การรुकล้าพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำและการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ (2) สำรวจและจัดทำบัญชีรายชื่อผู้สร้างบ้านเรือนริมฝั่งแม่น้ำ เพื่อเฝ้าระวังมิให้กระทำความผิด (3) จัดทำแผ่นพับเพื่อณรงค์และป้ายประกาศห้ามทิ้งขยะในพื้นที่ต่าง ๆ

2.2.3 มาตรการด้านการปราบปราม คือ (1) เรงรัด ติดตามให้ได้ตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษและใช้มาตรการทางกฎหมายดำเนินคดีกับผู้กระทำความผิดอย่างเฉียบขาดและจริงจัง (2) กระตุ้นและส่งเสริมให้ประชาชน ให้ข้อมูลเบาะแสผู้ที่ก่อสร้างบ้านเรือน สถานประกอบการ อาคารพาณิชย์ รุกล้าริมฝั่งแม่น้ำ (3) เอาผิดกับเจ้าหน้าที่ผู้รู้เห็นเป็นใจ หรือให้การสนับสนุนผู้ที่ก่อสร้างบ้านเรือน สถานประกอบการ อาคารพาณิชย์ รุกล้าริมฝั่งแม่น้ำ อย่างเด็ดขาดและจริงจัง (4) ใช้มาตรการลงโทษทางสังคมต่อผู้มีพฤติกรรมรุกรล้าริมฝั่งแม่น้ำ เช่น การไม่คบหาสมาคมด้วย (5) เรงรัดการดำเนินคดีเกี่ยวกับการกระทำความผิดตามกฎหมายเกี่ยวกับการทิ้งขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลลงแม่น้ำ การกำหนดกฎหมายเกี่ยวกับการรุกรล้าพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำและกฎหมายเกี่ยวกับการใช้เครื่องมือจับปลาผิดกฎหมาย

2.2.4 มาตรการด้านการฟื้นฟู คือ (1) การปรับปรุง ดูแลรักษาคุณภาพน้ำอย่างต่อเนื่อง (2) การป้องกันและอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำให้มีประสิทธิภาพ (3) ประสานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตั้งงบประมาณสนับสนุนการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน เป็นประจำทุกปี (4) ให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟู ควบคู่กับการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำ อย่างจริงจังและต่อเนื่อง (5) จัดแนวเขตแม่น้ำในการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ

2.2.5 มาตรการด้านการตรวจสอบและติดตามผล คือ (1) มีระบบรายงาน และติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง (2) ร่วมกับสถาบันการศึกษา หรือหน่วยงานภาครัฐทำการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบ เพื่อให้ทราบถึงปัญหาและแนวทางแก้ไขอย่างแท้จริง อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืน

2.3 การสร้างคู่มือแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน

หลังจากได้ร่างแนวทางและมาตรการในการอนุรักษ์แม่น้ำหลังสวนแล้ว ผู้วิจัย และคณะกรรมการการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนได้ประชุมร่วมกันอีกครั้ง เพื่อสร้าง

คู่มือแนวทางอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนโดยชุมชนมีส่วนร่วม มีสาระสำคัญ คือ (1) การอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน ข้อมูลบริบทชุมชนแม่น้ำหลังสวน (2) กลุ่มเครือข่ายการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน และ (3) แนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนสู่ความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน ในส่วนการเผยแพร่คู่มือแนวทางอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน โดยชุมชนมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือคู่มือดังกล่าว นำไปมอบให้กับผู้นำชุมชนและองค์กรที่เกี่ยวข้องในตำบลหาดยาย เพื่อส่งเสริมความรู้ให้กับประชาชนนำไปปฏิบัติในพื้นที่ต่อไป

สรุปผลการวิจัย

ตำบลหาดยาย เป็นตำบลหนึ่งของอำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร แบ่งออกเป็น 13 หมู่บ้าน ชุมชนบ้านหาดยาย เริ่มเป็นชุมชนเมื่อ พ.ศ. 2362 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ภายหลังที่ประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2504 สภาพของชุมชนในตำบลหาดยายได้เติบโตขึ้น เนื่องจากอุตสาหกรรมป่าไม้ ต่อมาปี พ.ศ. 2515 - 2519 มีการสร้างถนนในหมู่บ้านซึ่งแต่เดิมเป็นทางเดินลัดเลาะจากชุมชนไปอีกชุมชน ได้พัฒนาเป็นถนนลูกรัง ทำให้มีการนำพาหะต่าง ๆ เข้ามาใช้เพื่อความสะดวกมากขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา มีการตัดถนนเชื่อมต่อหมู่บ้านทุกหมู่บ้าน มีไฟฟ้าเข้าถึงทุกเส้นทาง ทำให้ผู้คนจากภายนอกเข้าไปตั้งหลักแหล่งหนาแน่นมากขึ้น ทำให้ตำบลหาดยายในปัจจุบันประสบกับปัญหาต่าง ๆ มากมาย ละเลยความดีงามและคุณค่าแบบเก่า นิยมบริโภคสิ่งแปลกใหม่ ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทั้งด้านสถานะทางสังคมและด้านรายได้ ระบบนิเวศล่มสลายทั้งภูเขา ป่าไม้ ลำธารและบรรยากาศ นอกจากนี้ ยังมีวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน คือ ผู้คนเห็นว่าจริยธรรมมีความหมายน้อยลง ซึ่งเห็นได้จากความเสื่อมถอยของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

ชาวบ้านตำบลหาดยาย แต่เดิมใช้ศาสนาเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม โดยใช้หลักศาสนาเป็นเครื่องร้อยรัดในการดำรงชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ด้านสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ ประกอบด้วย กลุ่มคนที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ 2 กลุ่มหลัก คือ ชาวไทยพุทธและชาวไทยเชื้อสายจีน ด้านสภาพครอบครัวแต่เดิมเป็นครอบครัวขยาย ปัจจุบันจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ด้านประเพณีของกลุ่มชาวไทยพุทธที่ยึดถือและปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านานซึ่งไม่แตกต่างจากประเพณีของชาวไทยพุทธในพื้นที่อื่น ๆ ของภาคใต้ ด้านความเชื่อ ชาวบ้านเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและไสยศาสตร์ ภูติผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์

เทพยดาฟ้าดิน โหราศาสตร์ และความเชื่อเกี่ยวกับลัทธิและศาสนา ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ ต่ำบลหาดยายเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่เลี้ยงตัวเองด้วยการทำไร่ ทำนา มาตั้งแต่ในอดีต ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นการทำสวนทุเรียน และสวนปาล์มน้ำมัน

สำหรับแนวทางอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน จากการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้กำหนดแนวทาง คือ (1) แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนเพื่อแก้ปัญหาการทิ้งขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลลงแม่น้ำ (2) แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูการรุกรานพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำ และ (3) แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุ์สัตว์น้ำ

ในส่วนมาตรการในการดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน ได้กำหนดแนวทาง คือ (1) มาตรการด้านการปลูกจิตสำนึกของประชาชน (2) มาตรการด้านการป้องกัน (3) มาตรการด้านการปราบปราม (4) มาตรการด้านการฟื้นฟู และ (5) มาตรการด้านการตรวจสอบและติดตามผล

อภิปรายผล

ผลการวิจัย เรื่องการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน โดยชุมชนมีส่วนร่วม ซึ่งได้คำตอบใน 2 ประเด็น คือ บริบทชุมชนตำบลหาดยายในภาวะการเปลี่ยนแปลง และการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์แม่น้ำหลังสวน โดยชุมชนมีส่วนร่วม

คำตอบแรก คือ บริบทชุมชนตำบลหาดยายที่ศึกษา ซึ่งแม่น้ำหลังสวนไหลผ่าน เป็นคำตอบที่มีความสัมพันธ์และสำคัญอย่างยิ่งต่อชุมชนกับการค้นหาแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟู ทั้งนี้เพราะว่าการพัฒนาพื้นที่ใด ๆ ก็ตาม อันเป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นชุมชนจริง ๆ ไม่ว่าผู้พัฒนาหรือผู้คน ชุมชน และผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นเบื้องต้นอย่างถ่องแท้เสียก่อน ไม่เช่นนั้นจะไม่เข้าถึงการพัฒนาได้อย่างแท้จริง บริบทชุมชนจึงมีความหมายต่อการพัฒนา เพราะนอกจากช่วยให้มองเห็นสภาพพื้นที่โดยภาพรวมแล้ว ยังช่วยให้มองเห็นคน ความรู้ เครือข่ายชุมชน การจัดการความรู้ในชุมชน และปัญหาซึ่งเป็นจุดอ่อนของชุมชนอย่างรอบด้าน ข้อค้นพบในส่วนนี้จึงเป็นบทเรียนที่ชุมชนจะต้องเรียนรู้อย่างแท้จริง เพราะนี่คือเครื่องมือในการเพิ่มพลังให้ฐานชุมชนมีประสิทธิภาพ แต่ในสภาพที่เป็นจริง ผู้คนและชุมชนที่เรียนรู้เรื่องนี้อยู่บ้าง ล้วนเป็นคนรุ่นเก่าแทบทั้งสิ้น ส่วนคนรุ่นใหม่ไม่ได้สนใจที่จะเรียนรู้เรื่องนี้อย่างจริงจัง ทั้งจากระบบครอบครัว ชุมชน และโรงเรียน สถาบันการศึกษาก็มิได้นำเรื่องนี้มาอบรมสั่งสอนให้นักเรียนควบคู่ไปกับความรู้อื่น ๆ นักเรียนส่วนใหญ่มักเรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ

จากภายนอกมากมายแต่อ่อนด้อยในเรื่องนี้ ศักยภาพของผู้คนในชุมชนจึงอ่อนแอลงเรื่อย ๆ เพราะมิได้เรียนรู้ หรือรับรู้ปัญหาภายในชุมชนอย่างแท้จริง บริบทชุมชนในส่วนนี้จึงเป็นคำตอบที่จะช่วยพัฒนาศักยภาพบุคคล และชุมชนว่าจะตระหนักในเรื่องนี้แค่ไหน เพราะปัจจุบันนี้องค์กรในท้องถิ่นที่นอกเหนือจากสถาบันการศึกษาก็ยังไม่ได้สนใจ หรือให้ความสำคัญต่อเรื่องนี้อย่างจริงจัง จึงค่อนข้างเป็นที่แน่ชัดว่าการสร้างความรู้ให้เกิดขึ้นจากหลากหลาย และการเปลี่ยนแปลงของบริบทยังคงเป็นสิ่งที่ห่างจากความเป็นจริง ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องล้วนเป็นความรู้จากภายนอกแทบทั้งสิ้น การที่ผลการวิจัย บริบทชุมชนได้ค้นพบว่าเครือข่ายชุมชนที่มีอยู่เป็นจำนวนมากนั้น ล้วนมุ่งแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก และมีได้มีความเข้มแข็งอย่างแท้จริง ก็เป็นสิ่งตอกย้ำอย่างชัดเจนว่า การสร้างเครือข่ายชุมชนที่มีประสิทธิภาพ ความเป็นเหตุเป็นผล โดยการเน้นการพัฒนาจากฐานข้อมูลบริบทชุมชน ด้วยการศึกษาศักยภาพของผู้คนในชุมชนมาร่วมกันอย่างแท้จริง ยังคงต้องอาศัยเวลาอีกมาก อย่างไรก็ตาม บริบทชุมชนตำบลหาดยายในสภาวะการณ์เปลี่ยนแปลงที่ได้ศึกษา น่าจะช่วยลดช่องว่าง หรือข้อขัดแย้งอันเกิดจากข้อจำกัดและเงื่อนไขต่าง ๆ ในชุมชนได้บ้าง นอกจากนี้ผลการวิจัยดังกล่าว หากได้นำไปใช้กับชุมชนจริงจะช่วยให้คนในชุมชนสามารถจัดการหรือยกระดับความรู้ โดยนำความรู้ที่ได้นั้นไปใช้ผสมผสานกับความรู้ภายนอก อย่างน้อยที่สุดเงื่อนไขสภาพแวดล้อมโดยรวมหรือบริบทเป็นปรากฏการณ์ที่ให้ความหมายและมีผลต่อปรากฏการณ์ในสังคมซึ่งเป็นรากฐานสำคัญอย่างยิ่งต่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนา และที่สำคัญ คือ บริบทของชุมชนยังเป็นสิ่งยึดโยงให้ผู้คนเกิดความรัก ความภาคภูมิใจ มีสติ มีพลังอันเป็นศักยภาพที่หวงแหน รักษาฟื้นฟูชุมชนให้คงอยู่ เพื่อประโยชน์สุขต่อปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน

ในส่วนของคำตอบที่สอง คือ การกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน โดยชุมชนมีส่วนร่วมก่อนที่จะมีการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูฯ ดังกล่าว ผู้วิจัยได้เริ่มดำเนินกิจกรรมการสำรวจกลุ่มเครือข่ายชุมชน และการดำเนินการสร้างกลุ่มเครือข่ายเป็นเบื้องต้น เมื่อได้เครือข่ายชุมชน ผู้วิจัยได้ใช้กลไกของกลุ่ม โดยการจัดประชุมทั้งกลุ่มย่อยและกลุ่มใหญ่ อีกทั้งจัดเวทีชุมชนหลายครั้ง จนได้แนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูและมาตรการ 5 มาตรการ คือ มาตรการปลูกจิตสำนึกของประชาชน มาตรการด้านการป้องกัน มาตรการด้านการปราบปราม มาตรการด้านการฟื้นฟู และมาตรการด้านการตรวจสอบและประเมินผล ในแต่ละมาตรการได้กำหนดกิจกรรมต่าง ๆ ไว้เพื่อใช้ปฏิบัติ คำตอบในส่วนนี้แม้จะมีความ

สมบูรณ์เพียงพอที่จะใช้เป็นแนวทาง แต่ก็ยังเป็นเพียงข้อตกลงเบื้องต้นที่มีข้อเสนอไขว่คว้ามดตายตัวให้แก่ชุมชน ฉะนั้นแนวทางที่ได้จึงยังไม่ส่งผลกระทบทั้งต่อปัจจุบันและอนาคตของการดำเนินการอนุรักษ์ฟื้นฟู คำถามสำคัญของการได้มาเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟู ก็คือ ทำอย่างไรจึงจะใช้แนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูที่กำหนดขึ้นโดยการมีส่วนร่วมนี้ให้เป็นพลวัตในชุมชน คือ ปัจเจกชนกลุ่มชน องค์กร และสถาบันต่าง ๆ โดยประสานเป็นเนื้อเดียวกัน เพราะการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนจะเกิดขึ้นได้ต้องมีกลวิธีในการขับเคลื่อนที่เหมาะสมด้วย

หากย้อนกลับไปพิจารณาถึงแม่น้ำหลังสวนที่ผ่านมาจะพบว่า สถานการณ์ของแม่น้ำหลังสวนเริ่มมีปัญหามากขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่เกิดพายุซิด้า เมื่อ 20 ปีเศษมาแล้ว ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับแม่น้ำหลังสวนล้วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาไปสู่สมัยใหม่ทั้งสิ้น การสร้างความเจริญเติบโตและธำรงรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจทำให้ธุรกิจภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วควบคู่ไปกับการขยายตัวและเจริญเติบโตอย่างต่อเนื่อง และไร้ทิศทางของชุมชนและความเป็นเมืองซึ่งชุมชนในพื้นที่ที่ศึกษาก็มีปัญหาเช่นนี้ ปัญหาความยากจน ปัญหาช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย ปัญหาห้วงวัย ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ฯลฯ ปัญหาดังกล่าวนี้อ้วนชุมชนชนบทต้องประสบทั้งสิ้น ฉะนั้น แนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนโดยชุมชนมีส่วนร่วม จึงเป็นลู่วางหนึ่งที่จะช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น เพราะการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์เป็นผลมาจากความร่วมมือจากฐานล่างของสังคม เมื่อฐานล่างของสังคมสามารถคิดและทำได้ก็เท่ากับว่าจะสามารถดำรงอยู่และพึ่งตนเองได้ เพราะการพัฒนาที่ใช้กระบวนการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยสร้างอำนาจให้เกิดแก่ประชาชนทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและยั่งยืน

ในประเด็นของการกำหนดแนวทางที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ หากพิจารณาถึงการมีส่วนร่วมที่ทำให้ได้แนวทางมานั้น การดำเนินงานครั้งนี้สอดคล้องกับ ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า (1) มีส่วนร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน (2) ร่วมคิดหารูปแบบและวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน (3) ร่วมวางแผนหรือวางแผนหรือโครงการหรือกิจกรรม (4) ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนร่วม (5) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ (6) ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชน (7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบายแผนงานโครงการและกิจกรรม และ (8) ร่วมควบคุมติดตามประเมินผล

นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับ ถวิลวดี บุรีกุล (2551) ได้จำแนกการมีส่วนร่วมออกเป็น 7 ระดับ คือ (1) ระดับการให้ข้อมูล (2) ระดับการเปิดรับความคิดเห็นจากประชาชน (3) ระดับการปรึกษาหารือ (4) ระดับการวางแผนร่วมกัน (5) ระดับการร่วมปฏิบัติ (6) ร่วมติดตามตรวจสอบประเมินผล และ (7) ระดับการควบคุมโดยประชาชน จากประเด็นที่สอดคล้องกันดังกล่าว อนุมาณได้ว่า ผลของการวิจัยครั้งนี้จะมีความสมบูรณ์และยังเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนในปัจจุบันและอนาคตอย่างแน่นอน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ภายในชุมชนเมืองครุฑที่มีบทบาทสำคัญต่อชุมชน ได้แก่ วัด โรงเรียน องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จึงควรสนับสนุนส่งเสริมแนวทางการอนุรักษ์ฯ ให้องค์กรต่าง ๆ ดังกล่าว เป็นกลไกสำคัญในการนำแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน ให้ประชาชนนำไปใช้ปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

2.1 การศึกษาครั้งนี้จำกัดอยู่ที่สาระเกี่ยวกับบริบทชุมชนและแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวน เป็นการศึกษาที่ยังไม่ส่งผลในทางปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนอย่างแท้จริง จึงควรผลักดันให้ชุมชนนำแนวทางไปใช้ปฏิบัติในช่วงเวลาหนึ่ง อาจจะเป็น 1 ปี หรือ 2 ปี แล้วศึกษาวิจัยการใช้แนวทางอนุรักษ์และการฟื้นฟูแม่น้ำหลังสวนอีกครั้งหนึ่ง

2.2 ควรมีการศึกษาการอนุรักษ์แม่น้ำลำคลองในกลุ่มน้ำอื่น ๆ หรือมีการศึกษาว่าชุมชนในส่วนของต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ ว่าเป็นอย่างไร มีผลกระทบอย่างไรต่อทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น รวมถึงการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาบริเวณลุ่มแม่น้ำนั้น ๆ

เอกสารอ้างอิง

จิรพล พุ่มสกุล. (2557). ปัญหาน้ำเสียจากบ้านพักอาศัยและสถานประกอบการในเขตเทศบาลตำบลดอนหัวฬ่อ อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี [วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยบูรพา.

จิรพล บุญจิตร และสุชาติ มีสมบัติ. (2554). การอนุรักษ์และสืบสานประเพณีแห่พระแข่งเรือยาวขึ้นโขงชิงธง อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, กระทรวงวัฒนธรรม.

ถวิลวดี บุรีกุล. (2551). การมีส่วนร่วม : แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ. เอกสารประกอบการศึกษาดูงานของคณะกรรมการพัฒนาการเมืองและการมีส่วนร่วมของประชาชน วุฒิสภา วันอังคารที่ 17 มิถุนายน 2551. สถาบันพระปกเกล้า.

ถวิลวดี (เปรมชญา) ชนงวงศ์, ปริญญา ปานขานา, กำไร ประกอบชาติ, กรชูลี สังข์แก้ว และนิทัศน์ ไหมจ้อย. (2556). การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่สอดคล้องกับวิถี วัฒนธรรมชุมชน เพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ของชุมชน. รายงานการวิจัยการพัฒนาระบบการเรียนรู้ของชุมชนด้วยกระบวนการวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

ไพรัตน์ เตชะรินทร์. (2527). นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาปัจจุบันในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. ศักดิ์โสภารพิมพ์.

สำนักงานจังหวัดชุมพร. (2564). แผนพัฒนาจังหวัดชุมพร พ.ศ. 2566 – 2570. สำนักงานจังหวัดชุมพร.

สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2562). แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ. 2561 – 2580). สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ.

บุคลากรกรม

วรพงษ์ รอดนาโพธิ์, บุญโชค แผละออง, สมศักดิ์ แก้วเต็ก, ประสาน แดงประดิษฐ์, เจริญศักดิ์ ฉิมสะอาด, สุชาติ ทักกาญจน์, ประพันธ์ รอดปังหวาน และชาญกวี สังสอน (ผู้ให้สัมภาษณ์) สิทธิพร รอดปังหวาน (ผู้สัมภาษณ์) ณ หมู่ที่ 4 ต.หาดยาย อ.หลังสวน จ.ชุมพร. เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม 2567.

สมหมาย เรืองธารา, จิระ ขวัญราช, สมโภชน์ ทองหัตถา, สวิช รอดปังหวาน และสุวิทย์ คงบุญมี (ผู้ให้สัมภาษณ์) สิทธิพร รอดปังหวาน (ผู้สัมภาษณ์) ณ หมู่ที่ 7 ต.หาดยาย อ.หลังสวน จ.ชุมพร. เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม 2567.